

hostilities are studied. Attention is drawn to the fact that the international practice of reintegration of participants in hostilities is formed from the doctrine of disarmament, demobilization and reintegration, therefore the reintegration of participants in hostilities in Ukraine must take into account international standards. Problematic issues of implementing the mechanism of international protection of the rights of participants in hostilities into national law and the activities of state authorities are analyzed.

Keywords: *international protection of human rights, participants in hostilities, human rights, international legal standards for the protection of human rights, international law, international humanitarian law.*

УДК 342.3

DOI: 10.31733/2078-3566-2024-1-138-143

Олександр ТАЛДИКІН[©]

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна)

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ФОРМ ДЕРЖАВНОГО (ТЕРИТОРІАЛЬНОГО) УСТРОЮ: ПОЛІС, ПОЛІСНИЙ СОЮЗ

*Адже держава – це люди, а не стіни
і не кораблі без людей...
(Фукидід. Історія. Кн. VII, 77,7.)*

Розглянуто античний поліс та полісний союз як історичні форми державного (територіального) устрою. Надано кваліфікацію античних полісів відповідно до різних критеріїв. Визначено види та особливості основних полісних союзів античного світу.

Ключові слова: *аристократична рабовласницька республіка, античний поліс, демократична рабовласницька республіка, номова держава, олігархічна рабовласницька республіка, поліс, полісний союз як форма державного (територіального) устрою.*

Постановка проблеми. Класичний античний поліс утворюється з занепадом домінуючої Мікенської цивілізації в Греції у VIII ст. до н.е. Основоположною передумовою утворення полісу як різновиду міста-держави були процеси, пов'язані з урбанізацією у протодержавних об'єднаннях, що утворювалися на основі територіальної (сусідської) общини.

Водночас питання античного полісу та полісного союзу як форм держави залишаються дискусійними.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Теоретичну основу представленого дослідження склали положення, вироблені загальною теорією держави і права, конституційним правом, теорією міжнародного права та політологією. Сформульовані теоретичні узагальнення спиралися на наукові досягнення вітчизняних і зарубіжних авторів. Погляди на сутність і призначення держави у Стародавній Греції аналізує О. Шама [1]. Дослідженню специфіки античного демократичного розвитку та основних стратегій стабілізації полісу, що були запропоновані Платоном і Аристотелем, приділяє увагу О. Фісун [2]. Проблеми впливу полісу на формування образу ідеального громадянина у Давніх Афінах розглядає О. Вар'ян [3]. Актуальні питання розвитку практики створення та функціонування міжполісних та міжплемінних об'єднань Давньої Греції порушує Ю. Щекін [4]. Суперечливими соціально-економічними та політичними процесами в афінському ареалі Стародавньої Греції цікавиться В. Тарасевич [5]. Проблемам суспільства у Стародавній Греції присвячена ґрунтовна праця Ж-П. Вернанта [6]. Нові виміри вивчення становлення соціально-політичного проєктування в епоху античності розкриває Т. Бутченко [7].

© О. Талдикін, 2024

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8681-5523>

alexall14@gmail.com

Зважаючи на неабияку актуальність і важливість означеної проблематики, а також нагальну потребу в поглибленні знань щодо вказаної теми **метою** статті є спроба визначення античного полісу та полісного союзу як історичних форм державного (територіального) устрою.

Виклад основного матеріалу. Поліс (місто-держава) – античний варіант простої держави, який від номової форми відрізнявся можливістю мати підвладну колонію та утворювати союз із іншими полісами [8, с. 85].

Античний світ налічував понад 1000 полісів, серед яких найбільш впливовими були Афіни, Спарта, Фіви, Коринф, Сіракузи, Родос, Аргос, Етерія, Евліда, Мегара [9].

На думку В. Петрінки, у греків архаїчного і класичного періодів утвердився погляд на поліс як типово грецьку і найвищу форму організації державного життя [10, с. 85]. Кожний із античних полісів мав власну особливу соціальну ідентичність, що утворювалася завдяки можливості спільного прийняття рішень на зборах (агора), віруванням у міфічного засновника або божество-покровителя та регулярним проведенням свят релігійного характеру. Водночас античні поліси зберігали численні спільні риси окремого різновиду міста-держави. Об'єднуючою ознакою античного полісу була ідея, котру обґрунтував Аристотель: основу полісу складав союз вільних жителів чоловічої статі – громадян, які мали (принаймні теоретично) рівні політичні права, засновані на володінні власністю [11]. Можливість карбування власної монети та прийняття писаних збірок законів підкреслювали суверенність державної влади полісу. Безумовно, такі риси античного полісу не утворюють суттєвих підстав для його виокремлення серед попередніх міст-держав Мінойської, Ахейської та Іонійської доби, що, у свою чергу, підкреслює актуальність дослідження та дає підґрунтя для співставлення античного полісу з фінікійським або римським полісом і його класифікації.

Підставами класифікації античного полісу будуть різні критерії, що характеризують його складові відповідно до форми держави, а також інші, безпосередньо пов'язані з його утворенням:

1. Відповідно до форми державного правління. Домінуючою формою державного правління була республіка. У свою чергу, антична рабовласницька республіка мала свої різновиди, що характеризуються особливостями способів формування вищих органів державної влади, порядком їх утворення, компетенцією, а також взаємовідносинами між собою та населенням. Одна з перших республіканських форм правління існувала в античних *полісах* у трьох різновидах:

- аристократична рабовласницька республіка (Лакедемон);
- демократична рабовласницька республіка (Афіни, Коринф);
- олігархічна рабовласницька республіка (Фіви) [8, с. 83–84].

З іншого боку, первісні поліси міст-держав Мінойської, Ахейської та Іонійської цивілізації були переважно патріархальними монархіями, котрі Аристотель вважав пережитком гомерівської доби;

2. За формою державного політичного режиму – античні поліси поділялися на демократичні, аристократичні, олігархічні;

3. За домінуючою формою суспільно-економічного укладу:

- аграрні (Лакедемон);
- аграрно-ремесничі (Афіни);
- торгово-ремесничі (Коринф) [12, с. 300];

4. За походженням. Відповідно до такого критерію можна визначити первинні поліси, що вели свою історію від міфічних античних правителів. Такі поліси самі колись були зоною первинної урбанізації та виступали метрополіями відносно полісів вторинних. Вони беруть свій початок від ахейських та іонійських протодержавних утворень III тис. до н. е. У середині II тис. до н. е. утворюється Мікенське царство з династіями Персеїдів та Пелопідів (приблизно з 1270 р. до н. е.). Своїх правителів також мали: Аргос, Сікіон, Афіни, Тірінф, Фіви, Мегари. Переважно всі первинні поліси наприкінці XII ст. до н. е. були завойовані дорійськими племенами.

Вторинні поліси були засновані внаслідок античної колонізації вихідцями з первинних полісів. На початку свого існування вони, як правило, зберігали залежність від метрополій, але з часом ця залежність слабшала або зникла зовсім. Прикладом вторинних полісів були міста-держави Північного Причорномор'я:

- Борисфеніда – заснована в 645–644 р. до н.е. грецькими переселенцями з

Мілету;

- Ольвія – заснована на межі VII-VI ст. до н.е. вихідцями з Мілету;
- Ніконій – заснований в останній третині VI ст. до н.е. переселенцями з Іонії;
- Тіра – заснована наприкінці VI – на початку V ст. до н.е. вихідцями з Мілету;
- Херсонес Таврійський – заснований у 422–421 р. до н.е. вихідцями з Гераклеї

Понтійської;

- Пантікапей – заснований наприкінці VII ст. до н.е. вихідцями з Мілету;
- Фанагорія – заснована приблизно в 543 р. до н.е. іонійцями з Теосу.

Характерною рисою багатьох античних полісів, а також суттєвою відмінністю їх від номових держав Сходу була не тільки здатність до зовнішньої колонізаційної політики, а й військово-політична консолідація – спроможність створювати або входити до полісних союзів – койнонів. Членство в союзі не позбавляло поліси державного суверенітету. Міста-держави мали можливість видавати закони, здійснювати управління внутрішньою політикою, мати власне судочинство.

З огляду на характер політики, котру проводив поліс-гегемон, ці союзи створювалися відповідно до таких підходів:

- амфіктонії – політично-релігійні об'єднання для охорони священних місць, зокрема Дельфійського оракула, контролю за їхньою скарбницею та організації спільних релігійних свят;
- симмахії – передбачали наявність активних наступальних дій союзницьких військ. Найбільш відомими були: Пелопоннеська та Афіньська або Делоська сімахії;
- епімахії – їхньою метою були дії оборонного характеру. Так, Другий Афіньський морський союз (378–338 рр. до н. е.) був створений саме як епімахія. Водночас кардинальних відмінностей між політикою симмахії та епімахії виявити часто доволі проблематично;

- сімплотії – з'явилися у V в. до н.е. на основі старих племінних союзів. Вони утворювалися з етнічно близьких полісів та племінних об'єднань. Найбільш відомими та впливовими були: Беотійська, Фесалійська, Фокідська, Аркадська та Халкідська сімплотії [4, с. 10].

Політична складова полісного союзу як однієї з перших форм наддержавного політико-територіального устрою передбачала існування спільних органів управління – синкліту, синоду, союзної ради, а також виборних посадових осіб: союзного стратега, секретарів, дамівургів та ін.

Для громадян міст-держав деяких полісних союзів часто була характерна ізополітеія – взаємне надання громадянських прав, коли кожен громадянин однієї держави був також громадянином іншої. Цікаво, що практика дарування громадянських прав особам неафіньського походження, які часто навіть не мали значних заслуг перед містом, призвела до фактів неодноразових перевірок списків громадян [3, с. 278].

Серед полісних союзів слід назвати:

1. Аркадський союз – попри відсутність значної кількості міст в Аркадії основою об'єднання були, найімовірніше, не міста-держави, а общини, котрі й утворили початковий відносно слабкий койон. Поштовхом до остаточного об'єднання стала перемога фіванців над спартанцями у битві при Левктрах в 371 р. до н.е. Союз був утворений приблизно у 370 р. до н.е. Його центрами були поліси Тегея, Мантінея та Мегалополь;

2. Ахейський союз – військово-політичне об'єднання на півострові Пелопоннес, що було створене в результаті відродження старого племінного союзу ахейських міст у 280 р. до н. е.;

3. Беотійський союз – із центром у місті Фіви, створений у VI ст. до н. е. в Беотії. Об'єднуючою основою мав Дельфійську амфіктонію – політично-релігійне об'єднання для охорони дельфійського оракула, контролю за його скарбницею та організації спільних релігійних свят;

4. Делоський союз – відомий також як Перший Афіньський морський союз (478–404 рр. до н. е.). Свою першу назву отримав від острова Делос, на якому проходили збори союзних полісів;

5. Елінський союз – відомий також як Коринфський (сучасна назва), створений Філіпом II Македонським у 337 р. до н. е. з метою боротьби проти Персії;

6. Етолійський союз – був у V ст. до н. е. племінним об'єднанням трьох етолійських племен – аподотів, евритан та оріонів. З часом він розширився завдяки

племенам мокрів, дельфійців, дорійців, беотійців та південних фесалійців, що, у свою чергу, призвело до поглинення Дельфійської амфікції;

7. Коринфський союз – військово-політичне об'єднання, симмахія, що була створена Філіпом II у війні проти Персії у 338–337 рр. до н. е. Серед особливостей цього коїону потрібно відмітити беззаперечне лідерство Македонії та особисте військове командування македонського царя;

8. Пелопоннеський союз – його центром став Лакедемон (друга половина VI – середина IV ст. до н. е.); основною метою було затвердження гегемонії Спарти в еллінському світі;

9. Фесалійський союз – аристократична сімплотія чотирьох округ (Фессаліотида, Гістіоти, Пеласгіотида, Фтіотида), де вожді окремих міст обирали верховного правителя союзу – тага. За традицією, тагом обирали на довічне правління володарів Лариси з династії Алевадів. Союз також мав певні риси амфікції, де важливу об'єднуючу роль відігравали спільні релігійні свята та святилище Афіни Ітонії поблизу міста Фарсала;

10. Фокідський союз – амфікція святилища Аполлона у Дельфах у центральній Греції з центром у місті Амфісса, що проіснувала до 146 р. до н. е.;

11. Халкідський союз – сіммахія з центром у місті Олінф, що склалася в результаті відмежування міст Халкідонського півострова від Афіньського морського союзу у 432 р. до н. е.

З огляду на той факт, що античні поліси та їхні союзи як державні утворення мали різні форми правління – від архаїчних монархій міст-держав Міноїської, Ахейської та Іонійської доби до різних варіантів античних рабовласницьких республік, – а також різнилися між собою прийомами, способами та методами реалізації державної влади, вважаємо за доречне розглядати їх як історичні форми державного (територіального) устрою.

Висновки. Класичний античний поліс утворюється із занепадом домінуючої Мікенської цивілізації в Греції у VIII ст. до н. е. Основною передумовою утворення полісу як різновиду міста-держави були процеси, пов'язані з урбанізацією у протодержавних об'єднаннях, що утворювалися на основі територіальної (сусідської) общини.

Як античний варіант простої держави, поліс мав суттєві розбіжності з номовою державою Сходу.

По-перше: поліс відрізнявся можливістю мати підвладну колонію.

По-друге: античні поліси утворювали полісні союзи, зберігаючи при цьому значну частину суверенітету.

Підставами класифікації античного полісу будуть різні критерії, що характеризують його складові відповідно до форми держави та пов'язані з особливостями його утворення.

Характерною рисою багатьох античних полісів, а також суттєвою відмінністю їх від номових держав Сходу була не тільки здатність до реалізації власної зовнішньої колонізаційної політики, а й військово-політична консолідація – спроможність створювати або входити до полісних союзів – коїонів.

Полісні союзи – коїони створювалися відповідно до таких підходів: амфікції – політично-релігійні об'єднання для охорони священних місць; симмахії – передбачали наявність активних наступальних дій союзницьких військ; епімахії – їхньою метою були дії оборонного характеру; сімплотії – утворювалися з етнічно близьких полісів та племінних об'єднань.

Зважаючи на той факт, що античні поліси та їхні союзи як державні утворення мали різні форми правління – від архаїчних монархій до різних варіантів античних рабовласницьких республік, – а також різнилися між собою прийомами, способами та методами реалізації державної влади, вважаємо за доречне розглядати їх як історичні форми державного (територіального) устрою.

Список використаних джерел

1. Шама О. Погляди на державу в епоху пізньої античності: від негачії Плотіна до «двох градусів» Августина. *Україна-Європа-Світ. Серія : Історія, міжнародні відносини.* 2017. Вип. 19. С. 55–70. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ues_2017_19_7.

2. Фісун О. А. Античні витоки демократичної теорії: метаморфози полізу та парадокси архе. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна «Питання політології».*

3. Вар'ян О. О. Вплив полісу на формування образу ідеального громадянина у давніх Афінах. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2014. Вип. 40. С. 275–280. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npifznu_2014_40_54.
4. Щёкин Ю. В. Межполисные и межплеменные союзы Древней Греции VIII–IV веков до н. э. *Теория і практика правознавства*. 2016. Вип. 2. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2016_2_16.
5. Тарасевич В. М. Антична цивілізація: народження поліса-держави. *Економічна теорія*. 2022. № 1. С. 5–25. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecte_2022_1_3.
6. Vernant J.-P. Mythe et Société en Grèce ancienne. *L'Antiquité Classique*. 1975. Vol. 1. Issue 44. P. 329–330. URL : https://www.persee.fr/doc/antiq_0770-2817_1975_num_44_1_1782_t1_0329_0000_1.
7. Бутченко Т. І. Становлення соціально-політичного проектування в епоху античності. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2009. Вип. 39. С. 139–150. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpvgvzdia_2009_39_14.
8. Теорія держави і права : підруч. / кол. авт. ; кер. авт. кол. Ю. А. Ведерников. 3-е вид., перероб. і доп. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2016. 480 с.
9. Cartwright M. Polis. *World History Encyclopedia*. URL : <https://www.worldhistory.org/Polis/>.
10. Петрінко В. С. Поліс як державне утворення у «Політиці» Аристотеля. *Науковий вісник УжДУ. Серія «Історія»*. 1999. № 4. С. 183–188.
11. Аристотель. Політика. Кн. III. IV, 7, 1279 а 20. *Ізборник*. URL : <http://litopys.org.ua/aristotle/arist04.htm>.
12. Синько Є. В. Античний поліс як історична форма державного територіального устрою. *Актуальні проблеми державотворення, правотворення та правозастосування : матеріали наук. семінару* (м. Дніпро, 9 груд. 2016 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. С. 298–301.

References

1. Shama, O. (2017) Pohliady na derzhavu v epokhu piznoi antychnosti: vid nehasii Plotina do «dvokh hradiv» Avhustyna [Views on the state in the era of late antiquity: from Plotinus' negation to Augustine's «two cities»]. *Ukraina-Yevropa-Svit. Seriya : Istorii, mizhnarodni vidnosyny*. Vyp. 19, pp. 55–70. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ues_2017_19_7. [in Ukr.].
2. Fisun, O. A. (2008) Antychni vytoky demokratychnoi teorii: metamorfozy polizu ta paradoksy arke [Ancient origins of democratic theory: metamorphoses of polis and arche paradoxes]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina «Pytannia politolohii»*. № 810. [in Ukr.].
3. Varian, O. O. (2014) Vplyv polisu na formuvannya obrazu idealnoho hromadianyna u davnikh Afynakh [The influence of the policy on the formation of the image of an ideal citizen in ancient Athens]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*. Vyp. 40, pp. 275–280. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npifznu_2014_40_54. [in Ukr.].
4. Shchokyn, Yu. V. (2016) Mezhpolsnyye y mezhplemennyye soiuzy Drevnei Hretsyy VIII–IV vekov do n. e. [Intercity and intertribal unions of Ancient Greece in the 8th–4th centuries BC. e.]. *Teoriia i praktyka pravoznavstva*. Vyp. 2. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2016_2_16.
5. Tarasevych, V. M. (2022) Antychna tsyvilizatsiia: narodzhennia polisa-derzhavy [Ancient civilization: the birth of the polis-state]. *Ekonomichna teoriia*. № 1, pp. 5–25. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecte_2022_1_3. [in Ukr.].
6. Vernant, J.-P. (1975) Mythe et Société en Grèce ancienne. *L'Antiquité Classique*. Vol. 1. Issue 44, pp. 329–330. URL : https://www.persee.fr/doc/antiq_0770-2817_1975_num_44_1_1782_t1_0329_0000_1.
7. Butchenko, T. I. (2009) Stanovlennia sotsialno-politychnoho proektuvannya v epokhu antychnosti [Formation of socio-political planning in the era of antiquity]. *Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii*. Vyp. 39, pp. 139–150. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpvgvzdia_2009_39_14. [in Ukr.].
8. Teoriia derzhavy i prava [Theory of the state and law] : pidruch. / kol. avt. ; ker. avt. kol. Yu. A. Veditnikov. 3-ye vyd., pererob. i dop. Dnipropetrovsk : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav ; Lira LTD, 2016. 480 s. [in Ukr.].
9. Cartwright, M. Polis. *World History Encyclopedia*. URL : <https://www.worldhistory.org/Polis/>.
10. Petrinko, V. S. (1999) Polis yak derzhavne utvorennia u «Politytsi» Arystotelia [Polis as a state entity in Aristotle's «Politics»]. *Naukovyi visnyk UzhDU. Seriya «Istorii»*. № 4, pp. 183–188. [in Ukr.].
11. Arystotel. Polityka [Policy]. Кн. III. IV, 7, 1279 а 20. *Izbornyk*. URL : <http://litopys.org.ua/aristotle/arist04.htm>. [in Ukr.].
12. Synko, Ye. V. (2017) Antychyi polis yak istorychna forma derzhavnogo terytorialnoho ustroiu [The ancient polis as a historical form of state territorial organization]. *Aktualni problemy derzhavotvorennia, pravotvorennia ta pravozastosuvannia : materialy nauk. seminaru* (m. Dnipro, 9 hrud. 2016 r.). Dnipro : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav ; Lira LTD, pp. 298–301. [in Ukr.].

ABSTRACT

Oleksandr Taldykin. Retrospektive analysis of forms of state (territorial) organization: polis, polis union. The article considers the ancient polis and polis union as historical forms of state territorial organization. The qualification of ancient polis according to different criteria is given. Types and features of the main polis unions of the ancient world are defined.

The classical ancient polis formed with the decline of the dominant Mycenaean civilization in Greece in the 8th century B.C. The fundamental prerequisite for the formation of the polis as a type of city-state was the processes associated with urbanization in proto-state associations, which were formed on the basis of territorial (neighbourhood) community.

At the same time, the issues of the ancient polis and the polis union in the form of a state (territorial) organization.

Taking into account the outstanding relevance and importance of this problem, as well as the urgent need to deepen the knowledge on this topic, the purpose of this paper will be an attempt to define the ancient polis and polis union as historical forms of state (territorial) organization.

The basis for the classification of the ancient polis will be different criteria characterizing its components according to the form of the state, as well as others directly related to its formation.

As an ancient version of the simple state, the polis had significant differences with the new state of the East.

Firstly: the polis differed in its ability to have a subject colony.

Second: Ancient polis formed polis unions while retaining a significant amount of sovereignty.

The basis for the classification of the ancient polis will be different criteria that characterize its components according to the form of the state, and related to the peculiarities of its formation.

A characteristic feature of many ancient polis, as well as a significant difference from the nomic states of the East, was not only the ability to implement their own foreign colonization policy, but also military and political consolidation – the ability to create or join polis unions – koinons.

Polis unions – koinons were created according to the following approaches: amphiktonia – politically religious associations for the protection of sacred places; symmakhia, which presupposed the presence of active offensive actions of allied troops; epimakhia, the purpose of which was defensive actions; symplotia were formed from ethnically close polis and tribal associations.

Taking into account the fact that ancient polis and their unions as state formations had different forms of government from archaic monarchies to different variants of ancient slave-holding republics, as well as differed among themselves by methods, techniques and methods of realization of state power, we consider it appropriate to consider them as historical forms of a state (territorial) organization.

Keywords: *aristocratic slave republic, ancient polis, democratic slave republic, nomad state, oligarchic slave republic, polis, polis union as a form of state (territorial) system.*